

B130
5

बी. १३०
५

ॐ
७७

ॐ
७७

रभ्यसमापि
७७ शंकर
भाष्यदीतीयाचार्यप्रतिः।

X
X

श्री
७७

रणनिमित्तं भवति पर्जन्यः न स्य सति पर्जन्ये रसपुष्पाफलपलाशादिवैषम्यं तेषां जायेते नाप्यसंस्तुस्वबीजेषु। एवं जीवकृतप्रय
 त्नापेक्ष ईश्वरस्तेषां शुभाशुभं विदध्यादिमिहितं भवते। ननु कृतप्रयत्नत्वमेव जीवस्य परायत्तं कर्तृत्वेनोपपद्यते। नैकापः परायत्त
 पितृकट्टे चैकरोत्येव जीवः श्रुत्वं तं हितमीश्वरः कारयति। अपि वत्सलप्रयत्नमपेक्षान्ती कारयति। पूर्वतरं च प्रयत्नमपेक्ष्य पूर्वमका
 रयदित्यन्नादिचा संसारस्यानवद्यं कथं पुनरवगम्यते। कृतप्रयत्नापेक्ष ईश्वर इति विहितप्रतिषिद्धा वैयर्थ्यादिभ्य इत्याह एव
 स्वर्गकानोयजेत ब्राह्मणेन हंतव्य इत्येवं जातीयकस्य विहितस्य प्रतिषिद्धस्य चावैयर्थ्यं भवति। अन्यथा तदनर्थकं स्यात्। ईश्वर
 एव हि विधिप्रतिषेधयोर्नियुज्येतात्तत्परतं ज्ञत्वा जीवस्य तथा विहितकारिणमप्यनर्थं न संसृजेत्। प्रतिषिद्धकारिणमप्यथ
 न ततश्च प्रामाण्यं स्यात्। नित्यात् ईश्वरस्य नात्यं नानपेक्षत्वं लौकिकेभ्यः अपि पुरुषकारस्य वैयर्थ्यं स्यात्। तथा देशकालनिमित्त
 नां पूर्वोक्तदोषप्रसंगश्चेत्येवं जातीयकंदोषा जातमादिग्रहणं न दर्शयति ॥ ॥ अंशो नानाव्यपदेशादन्यथावापि दाशकितवा
 दित्वमधीयत एके ॥ ॥ जीवेश्वरयोरुपकार्योपकारकभावउक्तः स यत्संबद्धयोरेव दृष्टो लोके यथास्वामिभृत्ययोर्यथावा
 पितृविष्णुलिंगयोस्तत्तज्जीवेश्वरयोरपि उपकार्योपकारकभावाभ्युपगमात्किं स्वामिभृत्यवत्संबंध आहोस्वित् अग्नि
 विष्णुलिंगवत् इत्यस्याविधिकिसायां मनियमे वा प्राप्नोति। अथवा स्वामिभृत्यप्रकारेणैव शिशीतव्यभावस्य प्रति
 ष्ठात्तद्विधेव संबंध इति प्राप्नोति अतो भवति अंश इति जीवेश्वरस्यांशोऽपि विदुर्महति यथाग्नेर्विष्णुर्वा अंश एव अं

यद

प ३

किं गा ५३

नो

वि ४

६६

शः जहति वयं स्य मुखे शः संभवति। कस्मात्पुनर्तिरवयवत्वात् स एव न भवति। नान्याप्यपदेशात् सो नैष्टव्यः। स विजिज्ञासितव्यः
 एतमेव विदित्वा मुनिर्भवति यथा सन्निति वन्य आमानमंतरायमयतीति चैवं ज्ञातीयको भेदनिर्देशो नास्ति भेदे युज्यते। ननु वायं ना
 माप्यपदेशः सुतरां स्त्वामिच्छत्यस्य रूपेण युज्येत इति अत आह न्यायावापीति न य नानाव्यपदेशादेव केवलं दशत्वप्रतिपत्तिः किंत
 हि अन्यथा न्यपदेशो भवति अज्ञानात् तस्य प्रतिपादकः तथा हि के शाधिनो दाशकित्वादि भावं वृत्तण आमनीरा आथर्वणिकाः
 वृत्त सत्त्वे ब्रह्मदाशा वृत्तदासा वृत्तमृकित्वा उत इत्यादिना दाशाय एते केवर्ताः प्रसिद्धाः ये वामीदासाः स्वाभिधाना नमुपक्षेप
 यंतियेनान्ये कित्वा दूतकृतः तैस्सर्वे ब्रह्मेवेति। निहीनत्वेन दाहरणेन सर्वेषामेव नामरूपकृतकार्यकरणसंघातप्रविष्टानां जी
 वानां ब्रह्मत्वमाह तथा न्यत्र ब्रह्म प्रक्रियायां अयमेवार्थः प्रपंच्यते त्वं स्त्री चं पुमान् सित्त्वं कुमार उत वा ऊमार ॥ चं जीर्णो दंडेन वं
 सित्वं ज्ञातो भवसि विम्वतो मुखे इति। सर्वाणि रूपाणि विविच्य धीरो नामानि कृत्या भिवदन्यदा स्ते इति वानान्यो तो स्ति इष्टेत्यादि ६६
 क्रतिभ्यश्चास्यार्थस्य सिद्धिः। वैतन्यं वा विशिष्टं जीवे चरयो र्यथाग्निविस्पुलिंगयो रौ स्यं अतो भेदा भेदावगमाभ्यामंशत्वाव
 गमः ॥ मंत्रवर्णात् ॥ ॥ मंत्रवर्णश्चैतमर्थमवगमयति। तावानस्य महिमा तो ज्ञायांश्च प्ररूपः। पादोऽप्यविम्वान्ता निरिपाद
 स्यात् तद्वितीति ॥ अत्र भूतशब्देन जीव प्रधाना निरुणा वरजंगमानि निर्दिशति। अहिसं सर्वभूतानि अन्यत्र तीर्थेभ्य इति ज
 योगात् अंशपादो भाग इति बोधोतिरं तस्मादप्यंशत्वावगमः उत श्वांशत्वावगमः ॥ ॥ अपि व स्मर्यते ॥ अत्र च ईश्वरगीतासु
 कुतश्चांशत्वावगमः ३ न

दुःखेन ७

पिबे चरंशत्वं जीवस्य स्मर्यते ममैवांशो जीवलोके जीवन्तः सनातनं इति तस्मादयं शब्दावगमः ॥ यत्कर्मस्याभिप्रायादिष्वे
शित्री शितव्यं भावो लोके प्रसिद्ध इति ॥ यद्यप्येषा लोके प्रसिद्धिस्तथापि शास्त्रात्वं शंशित्वमिश्री शितव्यं भावश्च निश्चीयते नि
रतिशयोपाधिसंपन्नश्चैव निहीनोपाधिसंपन्ना जीवान् प्रशास्तीति न किंचिद्विप्रतिषिध्यते ॥ अत्राह ननु जीवस्य चरंश
त्वाभ्युपगमे तदीयेन संसारदुःखोपशान्तेनांशिन ईश्वरस्यापि दुःखत्वं स्याद्यथा लोके हस्तपादाद्यन्यतमांगगतेन दुःखेनांशिनो
देवदत्तस्य दुःखित्वं तद्वत् ततश्च तज्जातानां महत्तदुःखमाप्नुयात् ॥ अतोपरं पूर्वावस्थाः संसार एवास्ति तिसम्यक् दर्शनार्थं केच
प्रसंगः स्यादिति ॥ अत्रोच्यते ॥ ॥ अत्राह शास्त्रे नैवं परः ॥ यथा जीवः संसारदुःखमनुभवति नैवं पर ईश्वरो नुभवतीति प्रतिजानीम
हे ॥ जीवोऽप्यविद्यावेशावशाद्देहाद्यात्मभावमिव गत्वा तस्मिन्नेदुःखहमित्यविद्याकृतदुःखोपशान्तेनाभिमानं न्यते नैव मीश्वरस्य दे
हाद्यात्मत्वाद्दुःखाभिमानो वास्ति जीवस्याप्यविद्याकृतनामरूपमिदं तदेहं दद्याद्युपाध्यविवेकत्रमनिमित्त एव दुःखाभिमा
नो ननु पारमार्थिकोऽस्ति यथा वस्य देहगतं हारुण्येह दिति मित्रै दुःखं तदभिमानात् ॥ अत्राह ननु भवति तथापुत्रमित्रादिगोचरमपि
दुःखं तदभिमानात् ॥ अत्रोच्यते ॥ अहमेव पुत्रोऽहमेव मित्रमिहैव स्नेहवशेन पुत्रमित्रादिष्वभिनिर्विषेण मानः ततश्च नि
श्चितमेतदवगम्यते मिथ्याभिमानत्रमनिमित्त एव दुःखानुभव इति व्यतिरेकदर्शनाच्चैवमवगम्यते ॥ अत्राह मित्रादिमस्तु वदुः
खोपविष्टेषु तसंबंधाभिमानि विहितरेषु वपुत्रो मृतो मित्रं मृतमित्येवमाद्योपि ते येषामेव पुत्रमित्रादिमानस्तेषां वतनिमित्तं

दिममः तथा २ मे ९
न्या ९

दुःखं तत्पद्यतेनाभिमानहीनानां परिज्ञानकानां। अतश्च लौकिकस्यापि पुंसः सम्यग्दर्शनार्थं वत्सं दृष्टं किमुत विषयस्य न्यादात्म
नान्यदस्त्वं तरो मपश्यतो नियमैतन्यमात्रस्वरूपस्येति तस्मात्तनास्ति सम्यग्दर्शनानर्थक्यप्रसंगः। प्रकाशादिव्यदिति निदर्शनो
पन्यासः यथा प्रकाशः सौरभ्यां दमसो वा विषयाप्यवतिष्ठमानो गुल्या घपाधिसंबंधात्तेषु स्रज्जुक्तादितावंप्रतिमानेषु त
द्वावभिवप्रतिपद्यमानोऽपि न परमार्थतस्तद्वावंप्रतिपद्यते यथा वा काशो ब्रह्मादिषु गच्छसु गच्छन्निव विभाव्यमानोऽपि न परमा
र्थतो गच्छति। यथा बोद्धशयवादि कंपनात्तद्गते सूर्यप्रतिष्ठिंबेकं पमानेऽपि न तद्वा-सूर्यः कंपते। एवमविद्याप्रत्युपस्थापिते
बुद्ध्या घपहिते जीवाभ्यंशो दुःखायमानेऽपि न तद्वा नीचरो दुःखाय तजीवस्यापि दुःखप्राप्तिरविद्यानिमित्ते वेद्युक्तं तथा च विद्यानि
जीवजावत्कदासेन ब्रह्मभावमेव जीवस्य प्रतिपादयंति वेदवादास्तत्र मसीत्यवेमादयः। तस्मान्नास्ति जैवेन दुःखेन परमा
त्मनो दुःखित्वप्रसंगः॥ ॥ स्मरंति॥ स्मरंति च व्यासादयो न जैवेन दुःखेन परमात्मा दुःखाय त इति। तत्र परमात्मा हि सन्नित्या
निर्गुणः स्मृतः। न लिप्यते कलैश्चापि पद्मपत्रमिवांशुसः। कर्माच्चात्परो यो सौमोऽसंबंधैः स युज्यते। स सप्तदशकेनापिराशि
ना युज्यते पुनरिति। वशाद्वा समामनंति वेति वाक्यशेषः। तयो रन्यः पिप्यत्वं स्वाद्व्यनम्रजन्योऽभिवाकशीति। एकस्तथा सर्व
भूतो तस्मान्नालिप्यते लोकदुःखेन बाह्य इति वा। अत्राह यदि तर्ह्येक एव सर्वेषां भूतानां मनरात्मा स्यात्कथमनुशापदि
हारौ स्यातां लौकिकौ वैदिकौ वेति। ननु बांशो जीव ईश्वरस्येत्युक्तं तद्देवा ब्रह्म अनुशापदिहारौ तदाश्रयावय्यतिकीर्णोऽप्य

विद्यानि
मि ६७

द्येते किमत्र योद्येत इति। उच्यते। नैतदेव मनं शत्वमपि हि जीवस्याभेदवादिन्यः। अतः प्रतिपादयन्ति तच्छ्रुतदेवानुप्रावि-
शन्तीन्योतोस्तिद्रष्टव्योः सम्यक्मात्रोति यद्गुणानेव पश्यति तत्त्वमस्य हं ब्रह्मास्मीत्येवं जानीयकाः। ननु भेदाच्चेदावगमा-
भ्यां भंशत्वं प्रसिद्धं तत्सुक्तं। स्यादेतदेव यद्यभावपि भेदाच्चेदौ प्रतिपिपादयिषितौ स्यातां। अत्रेदं वत्त्वत्र प्रतिपिपादयि-
षितो ब्रह्मा मता प्रतिपत्तौ पुरुषार्थसिद्धेः। स्वभावप्राप्तस्तत्त्वे दोषाद्यतेन वन्निरवयवस्य ब्रह्मणो मुख्योऽंशो जीवसंभवतीत्यु-
क्तं। तस्मात्पर एवैकः सर्वेषां भूतानां अंतरात्मा जीवभावेनावस्थित इत्यतो वक्तव्यानुशापपरिहारोपपत्तिः। तांश्च मनः॥ ॥ अ-
मीयं पशुं संशपयेदित्यनुज्ञानहिंस्या सर्वा भूतानीति परिहारः। एवं लोके केचिन्मित्रमुपसेवितव्यं इत्यनुज्ञाशत्रुपरिहृ-
त्यश्विपरिहार एवंप्रकारावनुशापपरिहारो एकत्वेत्या मनोदेहसंबंधात् स्यात्तादेहैः संबन्धो देहसंबन्धः कः पुनर्देहसंबन्धः
देहादिरयं संबन्धो नोहमेवेत्यामनिविपरीतप्रत्ययोत्पत्तिः। दृष्टव्यं सा सर्वशणिनां अहंगम्यहमागम्यहमथोहमनेथो-
हंपडितोहं मरु इत्येवमात्मिका। न ह्यस्याः सम्यग्दर्शनादभ्यनिवारकमस्ति प्राक् सम्यक्दर्शनात्। ततैषां चांतिः सर्वजं ब्र-
ह्म तदेवमविद्यानिमित्तदेहाद्यपाधिसंबन्धकत्वाद्विशेषादैकात्म्यात्कपगमेऽपि अनुशापपरिहारावकत्वेनेति। सम्यग्दर्शि-
नस्तर्हि अनुशापपरिहारानर्थक्यं प्राप्तं। न तस्य कृतार्थवान्नियोऽयत्वा नुपपत्तेः हेयो पादे यो हि नियोऽनियोक्तव्यः

स्यात्तन्मनस्त्वतिरिक्तं हेतुमुपादेयं वा वस्त्वपश्यन्कथं नियोऽयेत न चात्मानं न्येव नियोऽभ्यः स्यात् । शरीरव्यतिरेकदर्शिन एव नि
 योऽभ्यत्नमिति चेन्न तत्संहतत्वात्तिमानात्ससंभ्यतिरेकदर्शिनो नियोऽभ्यत्नं तथापि व्योमादिव देहाद्यसंहतत्वं न पश्यत ए
 वात्मनो नियोऽभ्यत्नमिति न हि देहाद्यसंहतत्वं दर्शिनः कश्चिदपि नियो गोदृष्टः किमु तैकात्म्यदर्शिनः । न च नियो गाभावात्स
 म्यदर्शिनो यथेष्टवेष्टाप्रसंगः सर्वत्राप्तिमानस्य वप्रवर्तकत्वादिति मानात्तावात्सम्यग्दर्शिनः । तस्माद्देहसंबन्धादेवानु
 शापरिहारोऽभ्योतिरादिवत् । यथाऽभ्योतिष एकत्वेऽप्यग्निश्च व्याप्य परिह्रियते । नेतरो यथा वप्रकाशः एकस्यापि सवित्रुरमेधाप्र
 देशसंबन्धः परिह्रियते नेतरः शुविभूतिप्रतिष्ठः तथा भूमाः प्रदेशाः वध्वैर्द्रुयादय उपादीयंते भूमी अपि संतो नरकलेवरा
 दयः परिह्रियंते तथा मूर्चपुरीषं गवो मेविभूतया परिगृह्यते तदेव जात्यंतरे परिवर्त्यते न द्वयः ॥ असंततेऽव्यतिकरः ॥
 स्यातां तावन्नामानुशापरिहो एकस्याप्यात्मनो देहविशेषयोगात् । यस्त्ययं कर्मफलसंबन्धः सर्वकात्यायनपगमेव
 निकीर्णं तस्मात्स्य कत्वादिति चेन्न नैव देवमसंततो न हि कर्तुं नोक्तुं चात्मनः संततः सर्वैः शरीरैः संबन्धोऽस्ति उपाधितं शोदि
 जीवइत्युक्तमुपाधुयसंतानाच्च नास्ति जीवसंतानः ततश्च कर्मव्यतिकरः फलव्यतिकरो वा न भविष्यति ॥ ॥ आभास ए
 व ॥ आभास एवैष जीवः परस्यात्मनो जलसूर्यकादिवत्प्रतिपत्तयो न स एव साक्षात्तापि वस्त्वरं अतश्च यथानैक
 स्मिन् जलसूर्यके कंपमाने जलसूर्यकांतरं कंपते एवं नैकस्मिन् जीवे कर्मफलसंबन्धिर्जीवांतरस्य तत्संबन्धः एवम
 व्यतिकरः एव कर्मफलयोगात्तावत्सस्य वा विद्याकृतत्वात्तदाश्रयस्य संसारस्याविद्याकृतत्वात्ततो पपत्तिः । अतस्तद्देहासेन व

व३

पारमार्थिकस्य ब्रह्मभावस्योपदेशोपपत्तिः। येषां तु बहव आत्मानस्ते वसर्वे सर्वगतास्तेषामेवैष व्यतिः करः प्राप्नोति कथं बहवो
 विभवश्चात्मानश्चैतन्यमात्रस्वरूपाभिर्गुणानिरतिशयाश्च तदर्थं साधारणं प्रधानं तन्निमित्तैषां भोगापवर्गसिद्धिरितिसा-
 ख्याः सति बहुले विभुले च पटुः कृद्रादिसमाद्रुयमात्रस्वरूपाः स्वतो वेतना आत्मानस्तदुपकरणाविवाणनिमनास्यवेतना
 नितवत्तमद्रव्याणां मनोद्रव्याणां य संयोगान्न वेत्तादयो वैशेषिके आत्मगुणाऽलस्यंते ते वा व्यतिकरेण प्रत्येकमाससुस-
 मवयंति। स संसारस्तेषां नवाना मात्मगुणानामसंता नुत्पादो मोक्ष इति काणादास्तत्र सांख्यानां तावद्वैतन्यस्वरूपत्वात् सर्वा-
 त्मनां सन्निधानाद्यविशेषात् वैकस्यसुखदुःखसंबन्धे सर्वेषां सुखदुःखसंबन्धः प्राप्नोति। स्यादेतद्विधानप्रवृत्तेः प्ररूपके
 वल्यार्थत्वात् व्यवस्थाभविष्यति अन्यथा हि स्वविस्तृतिरव्यापनार्थी प्रधानप्रवृत्तिः स्यात्तत्तु न्यानिर्मादाप्रसज्येतेति नैत-
 त्सारं न स न सितनधितसिद्धिनिबंधना व्यवस्थाशक्या विज्ञातु उपपत्त्या तु कया विद्यवस्था येता सत्या पुनरुपपत्तौ कामं
 माभूदभिलषितं पुरुषकैवल्यं प्राप्नोति तु व्यवस्थादेत्वात्ता वा व्यवतिकरः काणादानामपि यदेकेनात्मना मनः संयुज्यते
 तदात्मांतरैरपि नांतरीयकः संबन्धः स्यात्सन्निधानाद्यविशेषात्। ततश्च देत्वविशेषात्कृताविशेषः इति कस्यात्मनः सुखदुःख-
 स्वसंयोगे सर्वात्मना मेव समानं सुखदुःखं प्रसज्यते। स्यादेतददृष्टनिमित्तो नियमो भविष्यतीति न स्यात्। अदृष्टानियमा-
 त्। बहुधा तसु सर्वगतेषु प्रतिशरीरं वास्याभ्यंतरा विशेषणसन्निहितेषु मनोधाकायैर्धर्माधर्मैर्लक्षणैर्दृष्टमुपाज्यते।
 सांख्यानां तावत्तदनात्म समवायि प्रधानवर्ति प्रधानसाधारणान् प्रसीत्सुखदुःखोपभोगस्य नियामकमुपपद्यते।

६९

काणादानामपि पूर्ववत्साधारणेनात्मनः संयोगेन निर्वर्तितस्यादृष्टस्यैवात्मन इदमदृष्टमिति नियमहेतुत्वात् तदेष एव दोषः स्यात्
 एतदहमिदं फलं प्राप्नुवानि इदं परिहराणि इत्थं प्रयते इत्थं करवाणीत्येवं विधा अभिर्था दयः प्रयात्मं प्रवर्तमाना अदृष्टस्यात्म
 नां वस्तुत्वाभावं नियस्यंतीति नेत्याह ॥ असि संख्यादिष्वपि वैवा ॥ असि संख्यादीनामपि साधारणेनैवात्मनः संयोगेन सर्वा
 त्मसन्निधौ क्रियमाणानां नियमहेतुत्वात् नुपपत्तेरुक्तदोषानुपपत्तेरव ॥ प्रदेशादिति येनातर्भावात् ॥ अथोच्येत किंचित्तु
 प्यात्मनः शरीरप्रतिष्ठे न मनसा संयोगः शरीरावधि न्न एवात्मप्रदेशो भविष्यत्यतः प्रदेशकताव्यवस्था असि संख्यादीनां अदृष्ट
 स्य सुखदुःखयोश्च भविष्यतीति दपि नोपपद्यते कस्यादंतर्भावादिभूत्वाविशेषा सर्वे एवात्मानः सर्वशरीरेषु अंतर्भवन्ति तत्र न
 वैशेषिकः शरीरावधि न्नोप्यात्मप्रदेशः शक्यः कल्पयितुं कल्पमानोपपत्तिः प्रदेशस्यात्मनः प्रदेशः काल्पनिकत्वादेव न
 पारमार्थिकं कार्यं नियंतुं शक्नोति शरीरमपि सर्वात्मसन्निधौ उत्पद्यमानमस्यात्मनो नेतरेषां भित्तिनियंत्तुं शक्यं प्रदेशवि
 शेषाभ्युपगमेऽपि बहुयोराल्मनोऽस्मान् सुखदुःखभाजोः कदाचिदेकैव तावच्छरीरेणोपभोगसिद्धिः स्यात् समानप्रदेश
 स्यापि बहुयोराल्मनोरदृष्टस्य संभवात् तथा हि देवदेवतैर्यस्य प्रदेशो सुखदुःखमन्तत्तस्माद्देशादपक्रांते तच्छरीरे यज्ञ
 दत्तशरीरे च तद्देशमनुप्राप्ते तस्यापीतरेण समानः सुखदुःखानुभवो दृश्येत स न स्यात् यदि देवदेवतयज्ञदत्तयोः समान
 प्रदेशमदृष्टं न स्यात् स्वर्गाद्यनुपभोगप्रसंगश्च प्रदेशवादिनः स्याद्वा ज्ञानादिशरीरप्रदेशो दृष्टमिष्यते प्रदेशांतर्भवन्ति
 चाश्च स्वर्गाद्युपभोगस्य सर्वगतत्वात् नुपपत्तिश्च बहुनामात्मनां दृष्टांताभावात् तदतावत् केवलं समानप्रदेशाश्च

म ३

६९

प्र ४

५४

तिरुपादय इति चेत् न तेषामपि धर्म्ये शोभा भेदात् लक्षणभेदाच्च न वरुना मासनां लक्षणभेदोक्तिर्यत्र विशेषवशाद्देवोप
 पत्तिरिति चेत् न भेदकल्पनाया अंत्यविशेषकल्पनाया चेतरेतरावयत्वात् आकाशादीनामपि विधुत्वं ब्रह्मवादिनो सिद्धं
 कार्यत्वात् प्रपगमा तस्मादात्मैकत्वं पदार्थसर्वज्ञे प्राभावं इति सिद्धं ॥ ७॥ ॥ इति श्रीशारीरक भिमासासाय शंकरभगव
 त्पादस्तोत्रितीयाध्यायस्य तृतीयः पादः ॥ ७॥ ॥ श्रीचंपवाननाय नमः ॥ श्रीमहागणपतये नमः ॥ तथा प्राणाः ॥ विषय
 दिविषयः इति विप्रतिषेधस्तृतीयेन पादेन परित्यक्त्यर्थेनेहानी प्राणविषयः परिहृत्यते ॥ तत्र तावत्तेजोऽस्त्यनेति तस्या तृ
 दा एतस्मादात्मन आकाशः संभूत इति चेन्नमादिष्वत्यतिप्रकरणेषु प्राणानामुत्पत्तिर्नास्तीति चेत् कविब्रह्मण्युत्पत्तिरेवैषा
 माम्नायते असंख्य इदमग्र आसीत् तदा कुः किं तदसुखासीदित्युपयो वाच्यते त्रेऽसुखासीत् तदा कुः के तेऽप्येति प्राणावाच
 नै ६ षय इत्यत्र प्राणुत्पत्तेः प्राणानां सङ्कावश्ववणादन्यैः प्राणानामुत्पत्तिः पश्यते यथाग्नेः सुशयिष्युः किं वाच्यते व मेवस्मा
 दात्मनः सर्वे प्राणा इति एतस्मात् ज्ञायते प्राणो मनः सर्वे इत्यादिबेति सप्तप्राणाः भवन्ति तस्मादिति सप्तप्राणमस्त्विति प्राणा
 अस्त्विति वाच्यं योतिरापः एधिर्वीदियं ननु नमिति चेन्नमादिषु प्रदेशेषु तत्र तत्र शक्तिविप्रतिषेधादन्यतरनिर्धारणभा
 रणानिरूपणाच्चाप्रतिपत्तिः प्राप्नोति अथवा प्राणुत्पत्तेः सङ्कावश्ववणात्प्राणानामुत्पत्तिश्चुतिरिति प्राप्नोति अ
 तश्च पठति तथा प्राणा इति कथं पुनरत्र तथेति अक्षराः नुलोम्यं प्रकृतोद्यमाना सावा सर्वगतात्मवद्वत्त्वं वादिदृष्ट
 णमतीतानां तरपादां तेषां ततो बन्नापमानं संभवति सादृश्याभावात् सादृश्ये हि सत्यपमानं स्याद्यथा सिंहः त

२

वि ३

थाबलवर्मेति। अदृश्यसाम्यप्रतिपादनार्थमिति ब्रह्मव्येत। यथा दृश्यस्य सर्वाः संनिधौ उत्पद्यमानस्यानियतत्वमेव प्रा
 णानामपि सर्वाः संनिधौ प्रतिअनियतत्वमिति तदपि देहा नियमेनैवोक्तचासु नरुक्तं भवेत्। नवजीवेन प्राणा उप
 मीयेरन्। सिंहो तत्रोरोधाज्जो वस्थस्य नृसन्तिसख्याता प्राणानां रूपातिर्व्याख्यासिता। तस्मात्तस्यैव सर्वमिव प्रति
 तातिन उदाहृणोपात्तेनाथपमानेन संबन्धोपपत्तेः अत्र प्राणोत्पत्तिर्वादिवाक्यज्ञातमुदाहरणमस्मादात्मनः सर्व
 प्राणाः सर्वलोकाः सर्वदेवाः सर्वाणि भरता निष्कचरं तीत्येवंजातीयकं तत्र यथा लोकादयः परस्माद्विल्लणः इत्यर्थ
 ते तथा प्राणा अपीत्यर्थः। तथैतस्माज्जायते प्राणो मनः सर्वेन्द्रियाणि च स्ववायुर्जोतिरापः पृथिवी विद्युश्च धात्रिणा
 येवमादिष्वपि स्वादिवत्प्राणानामुत्पत्तिरिति दृष्टव्यं। अथवा पानव्यापन्न नदित्येवमादिषु च बहिनो यमात्रसंबन्धः (७०)
 स्थाप्याश्रितत्वाद्यथातीतानं तरपादौ अस्ताविषयादयः परस्य ब्रह्मणो विकाराः समधिगतास्तथा प्राणा अपि प
 रस्य ब्रह्मणो विकारा इतियोजयितव्यं कः पुनः प्राणानां विकारत्वे हेतुः श्रुतत्वमेव ननु के पु विषयदेशे पु प्राणाना
 मुत्पत्तिर्नश्यते इत्युक्तं। तदुक्तं प्रदेशांतरे पु अत्रान्नं क्वचिदभ्यवणमन्यत्र अतः निवर्तयितुमुसहते तस्मात्क्र
 तत्त्वविशेषादाकाशादिवत्प्राणा अप्युत्पद्यन्ते इति सूक्तं॥ ॥ गौण्यसंभवात्॥ ॥ यत्पुनरुक्तं प्रागुत्पत्तेः सदावग्रह
 णा गौणी प्राणानामुत्पत्तिरिति तत्प्रत्याह गौण्यं संभवादिति गौण्यात्संभवो गौण्यसंभवः नाहि प्राणा हि १
 ना मुत्पत्तिरिति गौणी संभवति प्रतिज्ञाहानिप्रसंगारकस्मिन्नुत्तमवो विशाते सर्वमिदं विशातं भवतीति हि २

दाबु ५

हि ४

हि १

कविज्ञानेन सर्वविज्ञानं प्रतिशायत आधनायेदमाध्यायते एतस्माज्जायते प्राण इत्यादि सायप्रतिशया प्राणादेः समस्त
स्य जगतो ब्रह्मविष्णु इत्येव सति प्रकृतित्वेति रेकेण विकाराभावा मिथ्येति । गौण्यां तु प्राणानामुत्पत्तिश्च नौ प्रतिशेयं हीये
त । तथा च प्रतिशेयार्थं मुपसंहरति । पुरुष एवेदं विश्वं कर्म तपो ब्रह्म परमं तमिति ब्रह्मेवेदं विश्वं इदं ब्रह्म इति यात
थामानो वैरेदं दर्शनेन अवणेन मत्या विज्ञानेनेदं सर्वं विदितमित्येवं जातीयका सुश्रुतिषु एषैव प्रतिशायो जयितव्या कथं
पुनः प्रागुत्पत्तेः प्राणानां सद्भावश्च वणं नैतत्कमूले प्रकृतिविषयं अत्राणो ह्यमनाः शुभ्रो अक्षरात्परतः पर इति मूलप्रक
तेः प्राणादिसमस्तविशेषरहितत्वावधारणादवततर प्रकृतिविषयत्वेन स्वविकारापेक्षं प्रागुत्पत्तेः प्राणासद्भाववधारणा
मिति दृष्टव्यं व्याकृतविषयाणां मपि नूयसीनामवस्था नां श्रुतिस्मृत्योः प्रकृतिविकारभावप्रसिद्धेः विषयधिकरणे हि गौ ३६
ण्यसंभवादिति पूर्वपक्षस्तत्रत्या गौणी जन्मश्रुतिरसंभवादिति व्याख्यातं प्रतिशालान्यावतं सिसृद्धां तोषितः इह दुःसि
द्धांतस्तत्रत्या गौण्या जन्मश्रुतेरसंभवादिति व्याख्यातं । तदनु रोधेन त्विहापि गौणी जन्मश्रुतिरसंभवादिति व्याख्यात
तैः प्रतिशालानिरूपेक्षिता स्यात् ॥ तत्राकृष्टे ॥ इत्यत्राकाशादीनामिव प्राणानां मपि मुख्यैव जन्मश्रुतिर्यज्जाय
त इत्येवं जन्मवाविषयं प्राणेषु प्राकृष्टं सद्गुतरेष्यकाकाशादिषु अनुवर्तते एतस्माज्जायते प्राण इत्यत्राकाशादिषु ननु
ख्यं जन्म इति प्रतिशालितं सामान्यात्राणेषुपि मुख्यमेव जन्म भविष्यमर्हति । न स्येकस्मिन्प्रकरणे एकस्मिन् शब्दे
एकः शब्दः सरुडु चरितो बहुभिः संबध्यमानः कविमुख्यः कविगौण इत्यव्यवसा उंशक्यं वैरूप्यप्रसंगात् । तथा स

प्राणमस्तत्र प्राणाश्चाभित्यत्रापि प्राणोऽमृतः स्रजलिपरेष्वपि उत्पत्तिमश्नुष्यते। यत्रापि यश्चाश्नु तत् उत्पत्ति
वचनः शब्दः पूर्वः संबध्यते तत्राप्येष एव न्यायो यथा सर्वाणि तत् तानि व्यक्ता रंतीत्ययमं तेषां तो व्यक्ता रंतीत्ययमं पूर्वः
पि प्राणादिभिः संबध्यते ॥ तत् सर्वकत्वाच्च ॥ यद्यपि तत्तेजो स्रजतेत्यस्मिन् प्रकरणे प्राणानामुत्पत्तिर्न पश्यते तेजो
वन्नो मेव च त्रयाणां भूतानामुत्पत्तिश्च वत्ता तथापि ब्रह्म प्रकृतिकतेजो वन्न सर्वकत्वात् त्रिधा नादाश्च प्राणमनसा तन्नामान्या
श्च सर्वेषामेव प्राणानां ब्रह्म अवलं सिद्धं भवति तथाह स्मिन्नेव प्रकरणे तेजो वन्न सर्वकत्वेनाह प्राणमनसा तन्नामान्या
न्मयं हि सोम्य मनः आपो मयः प्राणः तेजो मयी वागिति तत्र यदि तावन्मुख्यमेषामन्नादिमयत्वं न तो वर्तते एव ब्रह्म प्र
वत्त्वं अथ भाक्तं। तथापि ब्रह्म कर्तृकायां नाम रूपव्याक्रियायां अवगायेनामृतं स्रजं भवति इति योपक्रमादतदात्म्यमिदं सर्वमि
तियोपसंहाराद्युत्तरं प्रसिद्धे ब्रह्मकार्यत्वं प्रपञ्चनार्थमेव मन आदीनामन्नादिमयत्वं वचनमिति गम्यते। तस्मादपि
प्राणानां ब्रह्म विकारत्वं सिद्धिः ॥ स्रजगतेर्विशेषितत्वाच्च ॥ उत्पत्तिविषयः श्रुतिविप्रतिषेधः प्राणानां परिहृतः संख्यावि
षय इदानीं परिहृत्य ते तत्र मुख्यं प्राणमुपरिष्ठात् वक्ष्यति संप्रति कर्तृ तरे प्राणा इति संप्रचारयति श्रुतिविप्रतिषेधे तस्या
त्र विषयः। क्वयि सप्त प्राणाः संकीर्णं ते सप्त प्राणाः प्रभवन्ति तस्मादिति क्वयि दृष्टो प्राणाग्रहत्वेन गुणेन संकीर्णं तेऽष्टौ
ग्रहाणां एवति ग्रहा इति क्वयि नव सप्त वैशीर्षण्याः प्राणाश्चावर्वा विनिश्चयि दृष्टानववैपुरुषे प्राणानां सिद्धिर्हामी
ति क्वयि देकादशदशो मेपुरुषे प्राणा आनैकादश इति क्वयि द्वादश सर्वेषां स्पर्शानां त्वगेकायनमित्यत्र क्वयि त्रयो

८

दशवस्त्रश्च दृश्यते च एवं विप्रतिपन्नाः प्राणे यत्तां प्रतिष्ठितयः किं तावत्प्राप्तं सप्तैव प्राणा इति कुतः यतेस्तावन्तो गम्यन्ते। सप्त
प्राणाः प्रवृत्तिस्तस्मादित्येवं विधा सुश्रुतिपुत्रि शेषिताश्चैते सप्त वै शीर्षाः प्राणा इत्यत्राननुगुहायाभिहितसप्तसप्त
तिवीप्राश्च यतेसासप्तभ्योतिरिक्ता न प्राणा न गमयति। नैष दोषः। पुरुषभेदाभिप्रायेयं बीप्रा प्रतिपुरुषं सप्तसप्तप्राणा
इति न तत्त्वत्तेदाभिप्राया सप्तसप्तान्ये प्राणा इति न न्वष्टत्वादिकादिसंख्याप्राणे प्रदाहता कथं सप्तैव स्य सत्यमुदाहृता वि
शोधात्वन्यतमा संख्या। ध्यवसातव्या तत्र स्लोककल्पना नुरोधा सप्तसंख्या ध्यवसाने वृत्तिस्तेदापे सप्तैव संख्या तरश्च न गमि
ति मन्यते॥ अत्रोच्यते॥ हस्तादयस्तस्मिन्ते नो नैव॥॥ हस्तादयस्तत्परे सप्तभ्योतिरिक्ताः प्राणाः श्रुयन्ते हस्तौ वे ग्रहाः सक
र्मणातिग्राहणग्रहीतो हस्ताभ्यां कर्म करोत्येवमाद्या सुश्रुतिपुत्रि तत्र सप्तत्वातिरेके सप्तत्वमंतर्भावात् शक्यते संभाव
यितुं हीनाधिकसंख्याविप्रतिपत्तौ लुपिका संख्या संग्राह्या भवति। तस्यां हस्तरां तर्भवति न उहीनाया मधिका इत्यने
वं संतव्यं। स्लोककल्पना नुरोधा सप्तैव प्राणा स्फुरिति उत्तरसंख्या नुरोधात्वेकादशैते प्राणाः स्फुः तथा बोदाहृता श्रुतिः
दशो मे पुरुषे प्राणा आत्मैकादश इति। आत्मशब्देन वाचां तत्करणं परिच्छिद्यते करणाधिका रात्। नन्वेकादशात्वाद
धिके द्वादशत्वत्रयोदशत्वे उदाहृते सत्येन त्वेकादशोभ्यः कार्यजातेभ्योधिकं कार्यदर्थमधिकं करणं कल्प्येत। शब्द
स्य रोरूपरसगंधविषयाः पंचबुद्धिर्ज्ञेयाः तदर्थानि पंचबुद्धीन्द्रियाणि वचनादानविहरणोत्सर्गानंदाः पंचकर्मा

मुदाहृते २

मस्तिप २

त्र ५

ति २

सेदाः तदर्थो निपुणं वक्तुं द्रियाणि। सर्वार्थ विषयं त्रैकाल्यवर्ति मनः एकमने कर्तृत्वं तदेव च तिस्रो सात्त्विकविदभिन्नव
द्यपि द्रियते मनो बुद्धिरहंकारश्चित्तमिति तथा च तृतिः कामाद्यानां विधादृती रनुक्रम्या हैतु सर्वमन एवेति। अपि च स
त्तैव शीर्षाणां प्राणांश्च अतिमन्यमानस्य चत्वार एव प्राणा अतिमताः स्युः। स्थानसेदा स्युते चत्वारः संतस्सप्तमण्यं
ते ह्यस्योत्रे द्वे चक्षुषी द्वे नासिके एका वागिति। न च तावन्मनस्यैव च तिस्रो सात्त्विके सात्त्विके प्राणा इति शक्यं वक्तुं। हस्तादि वृत्ती
नामस्यैव विज्ञातीयत्वात्। तथा च नवैव पुरुषे प्राणा नाभिर्देशमीत्यत्रापि देहश्चिद्राशि प्रायेणैव दश प्राणा उच्यन्ते न
प्राणतत्त्वसेदाभिप्रायेण नाभिर्देशमीति वृत्तनात्। नाहि नाभिर्नाम कश्चित् प्राणः प्रसिद्धोऽस्ति मुख्यस्य तु प्राणस्य ना
भिरप्येकं विशेषाय तन्मिथ्यतो नाभिर्देशमीत्युच्यते। कश्चिदुपासनार्थं कतिविधं प्राणमन्यते कश्चित् प्रदर्शनार्थं
देवो विविधे प्राणायामाग्ने सति क्वकिं परमात्मानमिति विवेक्तव्यं। कार्यज्ञातवशात्वेकादृशत्वात्मानं प्राणविषये
माणमिति स्थितं॥ इयमपुंरास्त्रद्वययोऽन्नासस्यैव प्राणाः स्युर्यतः सप्तानामेव गतिः स्युर्यतः सप्तानामेव गतिः प्रतिसोयत इति।
मतिप्राणमन्त्रक्रामे तं सर्वप्राणा अन्तःक्रामंतीत्यत्र। ननु सर्वशब्दोऽप्युच्यते कथं सप्तानामेव गतिः प्रतिसोयत इति।
विशेषितत्वादित्याहुः सप्तैव प्राणा अक्षुद्रादयस्त्वूपयं ता विशेषिता इह प्रकृताः सत्यत्रैष वा क्षुद्रः पुरुषः पराङ्
पर्यवर्तते। अथ रूपशो न वतीत्येकी भवति नमस्यतीत्याहुः स्युः वमादिना अनुक्रमेण न प्रकृतगामी च सर्वशब्दोऽन्ते

ति २

जवति ६

७२

वति। यथा सर्वे ब्राह्मणा भोजिता इति ये निमंत्रिताः प्रकृताः ब्राह्मणास्त एव सर्वशब्दे नोच्यन्ते। नान्ये एव मिहापिये प्रकृताः स
प्तप्राणास्त एव सर्वशब्दे नोच्यन्ते नान्ये इति। नन्वत्र विज्ञानमष्टममनुक्रांतं कथं सप्तानामेवाधुक्रमणं नैष दोषः मनोविज्ञानयो
स्तत्वाभेदात् वृत्तिभेदेऽपि सप्तत्वोपपत्तेः तस्मात्सप्तैव प्राणा इत्येवं प्राप्तेऽत्र मः॥ हस्तादयस्त्यपदे सप्तभ्यातिरिक्ताः प्राणाः प्र
तीयंते हस्तौ वै ग्रह इत्यादि स्मृतिषु ग्रहत्वं बंधनभावः। गृह्यते बध्यते सौत्रज्ञौ नैनय हसंशकेन बंधनेनेति सवक्ष्ये त्रयो
नैकस्मिन्नेव शरीरे बध्यते शरीरांतरेष्वपि कुल्यत्वात् बंधनस्य तस्माच्छरीरांतरसंभारीदं ग्रहसंज्ञकं बंधनमित्यथा
इत्थं न वतितथा स्मृतिः पुर्यष्टुक् न लिङ्गेन प्राणाद्येन सयुज्यते। तेन बद्धस्य वै बंधो मोक्षो भुक्तस्य तेन वैति प्राक्रमो ह्यक्रुह
संशकेनानेन बंधनेनावियोगं दर्शयति। आथर्वणेयं विषये ईदृशानुक्रमणे बहुश्वेदस्य वैत्यत्र तुल्यवदुक्तादीनां
द्रियाणि सविष्यानि अनुक्रामन्ति हस्तौ वा दातव्यं रोपस्त्वानंदयितव्यं वपायुश्च विसर्जयितव्यं वपादौ वगंतव्यं वेति
तथा ह्यश्वमेधपुरुषप्राणा आत्मैकादशस्ते यदास्माच्छरीरात्मसोऽङ्क्रामंत्यथ रोदयन्तीत्येकादशानां प्राणानां मुक्रांतं दर्श
यति। सर्वशब्दोऽपि प्राणशब्देन संबध्यमानोऽशेषा प्राणानां निदधानौ न प्रकरणवशेन सप्तस्वेवावस्थापयितुं शक्य
ते। प्रकरणशब्दस्य बलीयस्यात् सर्वे ब्राह्मणा भोजयितव्या इत्यत्रापि सर्वेषामेवावनिवर्तिनां ब्राह्मणानां ग्रहणं न्याय्यं
सर्वशब्दस्य सामर्थ्यात् सर्वभोजनां संभवात् तत्र निमंत्रितमात्रविषया सर्वशब्दस्य वृत्तिराश्रिता इह तु न किंचित्सर्वशब्दो
र्थसंकोचकारणमस्ति। तस्मात्सर्वशब्देनात्र शेषा प्राणानां परिग्रहः प्रदर्शनार्थं च सप्तानां पन्तक्रमणं इत्यनवयव

तस्मादेकादशैव प्राणाः शब्दतः कार्यतश्चेति सिद्धं ॥ अथ यथा ॥ अधुना प्राणा नामैव स्वभावांतरमभ्युपगच्छेन्नोति अणवश्चैते
 प्रकृताः प्राणाः प्रतिपत्तव्याः अणुबन्धेषां सौम्यपरिच्छेदो न परमाणुत्वं ह्यतस्मात्तद्व्यापिकार्यानुपपत्तिप्रसंगात् तस्मात्
 एते प्राणास्तुल्यत्वेन कर्मण काले शरीरांतरा निर्गच्छन्तो बिलादहिरिवो पलभ्येरनुम्रियमानस्य पार्श्वस्थैः परिच्छिन्ना
 येते प्राणाः सर्वगताश्चेत्युक्तं ॥ उक्तं तैग-यागतिश्रुतिकोपः स्यात् तदुक्तं सारत्वं बज्रवस्यनसिद्धौ सर्वगतानामपि
 दृष्टित्वा ॥ शरीरदेशेभ्यो दिति नेतनवत्तिमात्रस्य करणचोपपत्तेः यदेवाहुः पलक्षि साधनं वदतिरन्यदा तस्यैव नः
 करणत्वेन संज्ञामात्रे विवाद इति करणानां व्यापित्वकल्पना निरर्थिका तस्मात् तस्मात् परिच्छिन्नाश्च प्राणा इत्यथ वस्य
 मः ॥ अथ ॥ मुख्यश्च प्राण इतराणवत् ब्रह्मविकार इति प्रतिष्ठाति न शो विशेषणैव सर्वप्राणानां ब्रह्मविका
 रत्वं व्याख्यातमेतस्माज्जायते प्राणो मनसर्वेन्द्रियाणि चेति संवेद्यमनो व्यतिरेकेणापि प्राणस्योत्पत्तिप्रवणात्स
 प्राणमस्तु जतेत्यादिप्रवणेऽप्येकमर्थः पुनरतिदेशादधिकांशं कापाकरणार्थेनासदासायैव ब्रह्मप्रधाने स्तुते न ज
 त्वात्तन्वर्णो भवति न मृत्परासीदमृतं न तर्हि नराद्या अद्भुतासीत्युक्तेः आनीदवातं स्वधया तदेकं तस्माद्धान्यं न प
 रः किं न नासति आनीदिति प्राणकर्मापादानात्माद्युत्पत्तेः संतमिव प्राणं सूचयति तस्मादजः प्राण इति जायते क
 थं धिन्मतिस्तामतिदेशेनापनुदतिवानीच्छेदपिन प्राणुत्पत्तेः प्राणस्य द्वावस्वरयति तज्जवातमिति विशेषणाद
 प्राणोत्पत्तिमनाः शुभ्रइति न भूलं प्रकृतेः प्राणादिसमस्तविशेषविरहस्य दर्शितत्वात् तस्मात्कारणसद्भावप्रतिपाद

न्य
 ७३

नार्थ एवायमानां च धृः श्रेष्ठ इति यमुख्यं प्राणमसिद्धधातिप्राणो वाव्येष्टश्च श्रेष्ठेति श्रुतिनिर्देशात् प्राणः
 मुक्तनिषेककालमारभ्यतस्यवृत्तिताभा न वेतस्य तथावृत्तित्वाभस्यात् योनौ निषिक्तं मुक्तं श्रेष्ठेन संभवेत् प्राजादी
 नानु कर्णशसुर्व्यस्तानविभागनिष्पत्तौ दत्तित्वाभा ज्येष्ठत्वं श्रेष्ठश्च प्राणो गुणाधिक्यान्तवैशद्या मस्त्वद्वे जीवि
 तुमिति श्रुतेः ॥ न वायुक्रियेष्टथगुपदेशात् ॥ सपुनर्मुख्यः प्राणः किंस्वरूपद्वर्तमानो जिज्ञास्यते तत्र प्राप्तावत्
 श्रुतेर्वायुः प्राण इति एवं हि श्रूयते यः प्राणः स वायुः स एष वायुः पंचविधः प्राणो पानो व्यान उदानः समान इति अथ
 वातं चांतरीयाग्निप्राया समस्तकरणवृत्तिः प्राण इति प्राप्तमेवं हितं चांतरीयाभाववृत्ते सामान्याकरणवृत्तिः प्राणा
 चावायवः पंचेति ॥ अत्रोच्यते न वायुः प्राणो नापि करणव्यापारः कृतः एथगुपदेशात् वायो स्तावत्प्राणस्य एथगु
 पदेशो भवति प्राण एव ब्रह्मणश्चतुर्थः पादः स वायुनाप्येति वागतिवत्पतियेति नाह वायुरेव स वायोः एथगुप
 दिश्ये ततथाकरणवृत्तेरपि एथगुपदेशो भवति वागादीनिकरणान्यनुक्रम्यतत्रतत्र एथक् प्राणस्यानुक्रमणाद्वृ
 त्तिवृत्तिमतो आग्नेदान्तिकरणव्यापार एव स नूकरणेभ्यः एथगुपदिश्ये ततथैतस्माज्जायते प्राणो मनः सर्वे
 याणि यत्वं वायुरित्येवा मादयोपि वायोः करणेभ्यश्च प्राणस्य एथगुपदेशादनुसर्तव्या ननु समस्तानां करणा
 नामेकावृत्तिः संभवति प्रत्येकमेकैकवृत्तित्वा समुदायस्य वाकारकत्वात् ॥ ननु पंजरबालनन्यायेनैतद्वि

मिति यथैकपञ्जरवर्तिन एकादशपाक्षीणः प्रत्येकं प्रतिनियत व्यापाराः स्वतस्संभृत्यैकं पञ्जरं चालयन्ति एकमेकशरीरव
 र्तिन एकादशप्राणाः प्रत्येकं प्रतिनियतवृत्तयः संभृत्यैकोप्राणामव्याप्य प्रतिनियतवृत्तिनैकवृत्तयः पुनस्तत्र प्रत्येक
 वृत्तिः अवांतरव्यापारैः पञ्जरयात्रनाशुक्लैर्बोपेताः पक्षिणः संभृत्यैकपञ्जरं चालयेयुरिति तादृशत्वात् इह नुप्रव
 णाय वांतरव्यापारोपेताः प्राणानसंभृत्य प्राण्युरिति युक्तं। प्रमाणाभावात्स्युतविजातीयत्वाच्च प्रवणादिभ्यः प्राणन
 स्यात्तथाप्येधे प्राणस्य प्रवृत्त्याद्यद्वेषणं गुणभावोपगमश्च तत्र प्रतिवागादीनां न करणवृत्तिमात्रे प्राणवर्गकल्पने तस्मा
 दन्यो वायुक्रियाभ्यां प्राणः कथं तर्हि इयं कृतिः यः प्राणः स वायुरिति उच्यते। वायुरेवापमव्याममापन्नः पंचव्यूहो वि
 शेषाभ्यामवतिष्ठमानः प्राणो नाम उच्यते। न तत्वांतरं नापि वायुमात्रं अतश्चोभे अपि भेदादे दशकृती न विरुध्यते। ७४
 स्यादेतत्। प्राणोऽपि तर्हि जीववृत्तिमंशरीरे स्वतंत्रः प्राप्नोति प्रवृत्त्या गुणभावोपगमाच्च तत्र प्रतिवागादीनां तथाप्यने
 कानि चाविभूतिः प्राणस्य आवृत्ते सुप्तपुष्यादिषु प्राण एकोऽपि प्राण एकोऽपि नानाः प्राणः संवर्तो वादी न सं
 वृत्ते प्राणा इतरान् प्राणान्तरं सति मातेषु प्राणिनितस्मात् प्राणस्यापि जीववृत्त्या तत्र व्यसंगः तं परिहरति गा १॥
 वस्तुरादिवस्तुतस्तु शिष्टादिभ्यः ॥ नुशब्दः प्राणस्य जीववृत्त्या तत्र व्यसंगः तं परिहरति गा १॥
 वस्तु कर्तृ च भोक्तृ च यत्राति करणानि न स्वतंत्राणि तथा मुख्योऽपि प्राणो राजमंत्रिवज्जीवस्य सर्वाथत्वेनोपकरणभू

तोनस्वतंत्रः उत्तः तसहशिष्यादिभ्यः तैश्चक्षुर्वादिभिः सहैव प्राणः शिष्यैर्प्राणसंवादादिषु समाधर्मीणो न सह्यासंन्यु
 क्तं हृदयं तदादिव ददिशद्वेन संहृतत्वा येतनत्वादीन् प्राणस्य स्वातंत्र्यं निराकरणहेतुं दर्शयति। स्यादेतत्। यदि वक्षुरा
 दिव जीवैः प्रति कर्तव्यं प्राणभावो भूय पगम्येत विषयांतरं रूपादिवत् सज्येत। रूपात्त्रो न नाद्विहिं वृत्तिभिर्यथास्वं
 रूपादीनां जीवप्रतिकरणभावो भवति। अपि यैकादशैव कार्यजातानि रूपात्त्रो न नादीनि परिगणितानि यदर्थमेकाद
 शप्राणाः संगृहीताः। न उद्वादशमपरं कार्यजातमधिगम्यते यदर्थमयं द्वादशप्राणप्रतिशयने इति अत उत्तरं पठति। अ
 त्वा द्वादशप्राणानां दोषस्तथा हि दर्शयति॥ न तावद्विषयांतरं असंगो दोषः अकरणत्वात् प्राणस्य न हि वक्षुरादिव प्राणस्य विष
 यपरिच्छेदेन करणत्वमभ्युपगम्यते न वा स्यात्तावत्कार्याभाव एव कस्मात् तत्था हि कृतिः प्राणांतरेषु संभाव्यमानं मु
 ख्यस्य प्राणस्य वैशिष्ट्यं कार्यं दर्शयति प्राणसंवादादिषु अथ ह प्राणा अहेये या सिक्कहिरे इत्यप्युक्तं यस्मिन्नुक्तांत
 इदं शरीरं पापि हतरमिव दृश्यते सवः श्रेष्ठ इति सोपन्यस्य प्रत्येकं वागाद्यक्रमणे तद्वृत्तिमात्रहीनं यथा पूर्वजीवनं द
 र्शयत्वा प्राणो धिक्कमिषायां वागादिशौष्यिण्यापत्तिशरीरपातप्रसंगं दर्शयंती कृतिः प्राणनिमित्तां शरीरं द्रियस्थि
 तिं दर्शयति तान् च रिष्टः प्राण उवाच मा मोह मा पयथ अहमेवै तत्वं वधात्मानं विभज्येत द्वाणमवष्टभ्य विधारयामीति
 वैतमेवाधं श्रुतिराह प्राणेन रक्षन् नवरं कुलाय मिति सुष्ठु तेषु वक्षुरादिषु प्राणनिमित्तां शरीररक्षां दर्शयति यस्मा
 त्कस्माद्वां जात्याण्डक्रामति तदेव तमुच्यते। तेन यदप्राणित्येव वदिते तेन तान् प्राणान् अवतीति यप्राणनिमित्ता

विवदमा
 ना

शरीरेन्द्रियपुष्टिं दर्शयति कस्मिन् च हं उक्तांते उक्तां तो स विषयाधिकस्मिन्वा प्रतिष्ठिते प्रतिष्ठायाः प्रीतिः स ज्ञानमसृज
 तति च प्राणनिमित्ते जीवस्योक्तांति प्रतिष्ठे दर्शयति ॥ पंचवृत्तिर्मनोवद्व्यपदिश्यते ॥ इतश्चास्ति मुख्यप्राणस्य वैशेषि
 कं कार्यं यत्कारणं पंचवृत्तिरेव्य पदिश्यते कृत्तिष्ठु प्राणोपा नो ध्यान उदानः समान इति वृत्तिभेदश्चायं कार्यभेदापेक्षः प्राणः
 प्राणवृत्तिः उक्तासादिकर्मापानोऽवागृत्तिर्निश्वासादिकुर्मा ध्यानस्तयोः संधिवीर्यवत्कर्महेतुरुदान उद्धवृत्तिरुक्ता
 त्यादिहेतुः समानः समं सर्वेषु अंगेषु योन्तरसान्त्वयतीत्येवं पंचवृत्तिः प्राणो मनोवत्तथा मनसः पंचवृत्तयः एव प्रा
 णस्याप्युच्यते ॥ आत्रादिनिमित्ताः शब्दादिविषया मनसः पंचवृत्तयः प्रसिद्धाः ननु कामः संकल्प इत्याद्याः परिपठिताः
 परिगृह्येरन् पंचसंख्यातिरेकात् नन्वत्रापि आत्रादिनिरपेक्षाभूत भविष्यदादिविषया परामनसो वृत्तिरस्ति
 तिसमानः पंचसंख्यातिरेकः ॥ एवमहि परमतमप्रतिषिद्धमनुमतं न वतीति न्यार्थदिह योगशास्त्रप्रसिद्धामनसः पंच
 वृत्तयः परिगृह्यन्ते प्रमाणविपर्ययविकल्पभिद्रास्मृतयो नाम बद्धवृत्तित्वमात्रेण वा मनः प्राणस्य निदर्शनमिति द्रष्ट
 व्यं जीवोपकरणत्वं मपि प्राणस्य पंचवृत्तित्वान् मनोवदितियोऽयितव्यं ॥ अणुश्च ॥ अणुश्चायं मुख्यः प्राणः प्र
 त्येतथ इतरप्राणावदनुत्वं वेहापि सौक्ष्म्यपरिच्छेदो न परमाणुत्वं न्यत्वं पंचवृत्तिभिः कृत्स्नशरीरव्यापित्वात्
 स्मः प्राण उक्तां तो पाश्चस्ति तेनानुपलभ्यमानवात्परिच्छिन्नश्चात्रांतिगत्या गति अतिभ्यः ननु विधुत्वं मपि प्राण
 स्य समाम्नायते समः छुषिणा समो मशकं न समो नागे न सम एभिस्त्रिभिर्लोकैः समो ने न सर्वेणैव मादिषु प्र

देशेषु तदुच्यते आधिदैविके न समष्टिव्यष्टिरूपेण हेरण्यागर्भेण प्राणात्मनैव तद्विभुत्वमाप्नायते नार्थमिके न अपि वसतः
 (सुप्रणेत्यादिना सम्यक्वचनेन प्रतिप्राणिवर्त्तनं प्राणस्य परिच्छेद एव प्रदर्श्यते तस्माददोषः ॥ ॥ योतिराद्यधिष्ठानं तु तदामन
 नात् ॥ ॥ ते पुनः प्रकृताः प्राणाः किं स्वमहिम्नैव स्वस्मै स्वस्मै कार्या यप्रभवन्ति आहोस्त्विह देवताधिष्ठिताः प्रभवन्तीति विवा
 र्यते तत्र प्राप्तं तावद्यथा स्वकार्यशक्तियोगात् स्वमहिम्नैव प्राणाः प्रवर्त्तन्तीति अपि देवताधिष्ठितानां प्राणानां प्रवृत्तात् ॥ ॥ व
 पगम्यमाना यान्तासामेवाधिष्ठात्रीणां देवतानां भोक्तृत्वप्रसंगात् सारीर्यभोक्तृत्वं प्रलीयेत अतः स्वमहिम्नैवैषां प्रवृत्तिरित्ये
 वंप्राप्तेऽदमुच्यते योतिराद्यधिष्ठानं त्विति। तु शब्देन पक्षो व्याख्यते तज्ज्योतिरादिभिरग्न्याद्यभिमानिनीभिर्देवताभिरधि
 ष्ठितं वागादिकरणभातं स्वकार्येषु प्रवर्त्तत इति प्रतिजानीते। हेतुं वा चेतदामननादित्तथाप्यामनं निजग्निवीजभूत्वा
 (मुखं प्राविशदित्यादि अग्नेऽयायं वायुः) मुखप्रवेशाच्च देवतात्मनाधिष्ठातृत्वमंगिरूपोच्यते न हि देवतासंबन्धे प्रत्या
 ख्यापाने वा विमुखे वा कश्चिद्विशेषसंबन्धो दृश्यते तथा वायुः प्राणोक्तवानासिके प्राविशदित्येवमाद्यपि योनापित्येत
 धान्यत्रापि वागेव प्रवृत्तः शब्दार्थः पादसोऽग्निना योतिषां तावत्पक्षे तस्यैवमादिना वागादीनामग्न्यादिज्योतिषु वचनेन
 तमेवार्थं उच्यते स वै वक्ष्यते वक्ष्यते वक्ष्यते वक्ष्यते वक्ष्यते वक्ष्यते वक्ष्यते वक्ष्यते वक्ष्यते वक्ष्यते वक्ष्यते वक्ष्यते वक्ष्यते
 वापत्तिवचनेनैवमेवार्थं योतयति सर्वत्र वाच्यामाधिदैवविभागेन वागाद्यग्न्याद्यनुक्रमणमनयेव प्रत्यासत्त्या भवति
 स्मृतत्वादिवागव्यामिति प्रादुर्गच्छतास्त्वदर्शिनः। वक्तव्यमधिभूतं तु वक्षिस्तत्राधिदैवतमित्यादिना वागादीनाम

ग्यादिदेवताधिष्ठितत्वं सप्रपंचं दर्शितं। यदुक्तं स्वकार्यशक्तियोगाच्च महिम्नैव प्राणाः प्रवर्तयन्ति तदुक्तं शक्तानामपि शक्त
 कदादीनामनुपुष्टाद्यधिष्ठितानां प्रवृत्तिर्दर्शनादुक्तं यथोपपत्तौ वागमादेवताधिष्ठितत्वं न विस्मयते। यदुक्तं देवतानामे
 वाधिष्ठातृणां भोक्तृत्वप्रसंगेन शारीरस्येति॥ तत्परिह्रियते॥ ७५॥ प्राणवृत्ताश्चात्म॥ सतीष्वादिप्राणानामधिष्ठात्रीषु देवतासु
 प्राणवृत्ताकार्यकरणसंवातस्यामिना शारीरेणैवैषां प्राणानां संबंधश्च ते रवमप्यते तथा हि शक्तिरथ यत्रैतदाकारं मनुवि
 षत्तं वस्तु स्यात्तु पुंरूपो दर्शनाय वदु रथ यो वेदेदं जिह्वाणीति स आत्मा गंधाय घ्राणमित्येवं भातीति शारीरेणैव प्राणा
 नां संबंधं प्रावयति अत्रैव नैकत्वात् शक्तिकरणमधिष्ठातृणां देवतानां न भोक्तृत्वमास्ति च शारीरे वक्तव्यं त एकोऽस्मिंश्च शरीरे
 शारीरो भोक्ता प्रतिसंधानादिसंभवादवगम्यते॥ तस्यैव नित्यत्वात्॥ तस्यैव शारीरस्यास्मिन् शारीरे नोक्तत्वं नित्य
 त्वं पुण्यपापपलेपसंभवात् सुखदुःखोपभोगसंभवाच्च न देवतानां ताहि परस्मिन्नेव येष देवतिष्ठमानानां हीनेस्मि
 न् शारीरे भोक्तृत्वं प्रतिलब्धं महति॥ शक्तिश्च भवति पुण्यमेवानुगच्छति न ह वै देवान्यापंगच्छतीति॥ शारीरेणैव नित्यः
 प्राणानां संबंधः उक्तात्प्रादिषु तदुक्तं दर्शनात्॥ तमुक्तामंतं प्राणो नूक्तामतिप्राणमनूक्तामंतं सर्वप्राणाञ्च नूक्तामं
 तीत्यादिश्रुतिभ्यस्तस्मात् सतीष्वादिप्राणानां नियंत्रिषु देवतासु न शारीरस्य भोक्तृत्वं अपगच्छतीति करणपक्ष
 स्यैव हि देवतानां भोक्तृत्वं पक्षस्येति॥ तदंदि याणि तद्व्यपदेशादप्यत्र श्रेष्ठत्वं॥ ॥ मुख्यं चैक इतरे वैकादश प्रा
 णा अनुक्रातास्तत्रेदमपरं संदिश्यते किं मुख्यस्यैव प्राणस्य वृत्तिर्देह इतरे प्राणा आहोस्वित्वांतराणीति किं

का ५

यम ६

७६

तावसासंमुख्यस्यैवेतरे वृत्तिभेदा इति कृतः श्रुतेः तथा हि श्रुतिमुख्यमितरांश्च प्राणां संनिधाय मुख्यत्वात्पतामितरेषां व्या
 पयति हंतास्यैव सर्वरूपमसामेति त एतस्यैव सर्वरूपमसंनिधित्वाः कश्चिद्वैकल्याद्यवसाय इतरथा ह्यन्याप्य
 मनेकार्थत्वं प्राणाशब्दस्य प्रसज्येत एकत्र वा मुख्यत्वमितरत्र बालासपिकत्वमापद्येत तस्माद्यथैकस्यैव प्राणस्य प्राणा
 द्याः पंचदशतयः एवं वागाद्या अप्येकादशेति एवं प्राप्तेः मः ॥ तत्वांतराण्येव प्राणात्वागादीनि कृतव्यपदेशाभेदात् को वा
 व्यपदेशाभेदात् प्रकृताः प्राणाः येषु वर्जयित्वाः वशिष्ठा एकादशेति द्रियाणीत्युच्यते कृतावेवं व्यपदेशाभेदात् नानात्वं
 स्मात्तापते प्राणो मनः सर्वे द्रियाणि वेति सुवं आतीयकेषु प्रदेशेषु पृथक् प्राणो व्यपदिश्यते पृथक् सर्वे द्रियाणि ननु
 मनसोपेवं सति वर्जनीति द्रियत्वे प्राणवश्या मनः सर्वे द्रियाणि वेति व्यपदेशाभेदात् नानात्वं तस्मात्तत्त्वात्वेकादशे
 द्रियाणीति मनोपेदि द्रियत्वेन श्रोत्रादिवत्कृत्यते प्राणस्य त्विन्द्रियत्वं न श्रुतौ स्मृतौ वा प्रसिद्धमस्ति व्यपदेशाभेदात् प्राणं
 तत्त्वाभेद उपपद्यते तत्त्वे कवेऽस एवैकः सन्नप्राण इन्द्रिय व्यपदेशो लभते न लभते वेति विप्रतिषिद्धं तस्मात्तत्त्वांतरं न
 ता मुख्य्यादितरे ॥ कृतश्च तत्त्वांतरं नूताः ॥ ॥ न दृश्यते ॥ ॥ ते देव वागादिभ्यः सर्वत्र प्राणः श्रवणे ह वाचमनुरित्यप
 क्रम्य वागादिनां मुखे धस्तानुपन्यस्योपसंख्य वागादिप्रकरणं ॥ अथ ह ममासं नृं प्राणमनुरित्य सुरविद्योसिनो
 मुख्यस्य प्राणस्य पृथगुपक्रमणात् तथा मनोवाचं प्राणं तान्यात्मने कुरुतेत्येवमाद्या अपि भेदश्रुतय उदाहृत्याः
 तस्मादपि तत्त्वांतरं नूता मुख्य्यादितरे ॥ कृतश्च तत्त्वांतरं नूताः ॥ ॥ वैलक्षण्याच्च ॥ वैलक्षण्यं व भवति मुख्यस्यैतरे

बां वसुं तेषु वागादिषु मुख्य एको जागर्त्ति स एव वैको मृत्सु नाना सः आत्मा इतरे तस्यैव वसिष्ठ सुक्रांतिर्यां देहधारणया
 तनहेतुत्वं नैन्द्रियाणां। विषया लो वनहेतुत्वं वैन्द्रियाणां न प्राणस्येत्येवं जातीयको नृया नृलक्षणभेदः प्राणोन्द्रियाणां त
 स्मादप्येषां तत्त्वांतरावसिद्धिः। यदुक्तं तत्तस्यैव सर्वरूपमभवन्निति श्रुतेः प्राण एवेन्द्रियाणीति तदुक्तं तत्रापि
 वापरा लो वनाद्देहप्रतीतेः। तथा हि वदिष्याम्येवाहमिति वाग्ध इति वागादीनीन्द्रियाण्यनुक्रम्य तां निमित्त्यः श्रमो भवोप
 येने तस्मात्प्राणस्यैव वागिति वशमरूपेण मृत्सु नानाग्रस्तत्वं वागादीनामभिधाया धेनमेव नाशो यो यमध्यमः प्राण इति ए
 थक् प्राणां मृत्सु नानाभिन्नतमनुक्रामति अयं वै नः श्रेष्ठ इति वश्रेष्ठतामस्यावधारयति तस्मात्तदविरोधेन वागादिषु
 परित्यज्यं दलाजस्य प्राणायत्तत्वं तदप्युपवनं वागादीनामिति संतव्यं। न तादात्म्यमत एव प्राणशब्दस्येन्द्रियेषु लक्षण
 कस्य सिद्धिः तथा वक्रतिः तत्तस्यैव सर्वरूपमभवन्निति तस्मादेतत्तेनाख्यायते प्राणा इतीति मुख्यप्राणविषयस्य ७७
 वप्राणशब्दस्येन्द्रियेषु लक्षणैश्चिह्नैश्च दर्शयति तस्मात्तत्त्वांतराणि प्राणादीन्द्रियाणीति॥ संशाभूतिर्भूतिरुचि
 र्भुवित उपदेशात्॥ सत्यक्रियायां तेजो वनानां सखिं विधायोपदिश्यते सेयं देवते सतहं ताहमिमांस्तस्मादेव
 ताजनेन जीवेनात्मना नुप्रविश्य नामरूपे व्याकरवाणीति तासां चित्तं त्रिष्टमे कैकां करवाणीति तत्र संशयः किं
 जीवकर्तृकमिदं नामरूपव्याकरणं आहोस्वित् परमेस्वरकर्तृकमिति॥ तत्र प्राप्तं तावज्जीवकर्तृकमेवेदं नामरू
 पव्याकरणमिति कुतः। अनेन जीवेनात्मनेति विशेषणादयथा लोके वारेणाहं परस्य सैन्यमनुप्रविश्य संकल

यानीति एवं जातीयके प्रयोगे नारकर्तृकमेव सत्यसैन्यसंकलनं हेतुकर्तृत्वात् तदात्मन्यध्यारोपयतिसंकलयानी
त्युक्तमपुरुषप्रयोगेणैवं जीवकर्तृकमेव सत्तामरूपव्याकरणं हेतुकर्तृत्वात् । देवतात्मन्यध्यारोपयतिव्याकरवाणीत्यु
क्तमपुरुषप्रयोगेण । अपिच डिशुडि शिदिषुनामसुबटशकयादिषु नरूपेषु जीवस्यैव व्याकृतत्वं दृष्टं तस्माज्जीवक
र्तृकमेवेदं नामरूपव्याकरणमित्येवं प्राप्ते निश्चिते संशयमूर्तिः कृत्स्नस्त्विति कुर्वत इति । नु शब्देन परमव्यावर्तयतिसं
शयमूर्तिः कृत्स्नस्त्विति नामरूपव्याक्रिये सेतत्वात् । त्रिवृत् कुर्वत इति परमेश्वरं लक्षयति त्रिवृत्करणे तस्य निरूपवादकर्तृ
त्वं निदेशात् । ये यं संशाकृत्स्नमूर्तिः कृत्स्नश्चाग्निरादित्यश्चंद्रमा विष्णु इति । तथा क्रुशकाशपलाशादिषु पशुमृगमनु
ष्यादिषु प्रत्याकृतिप्रतिव्यक्तिवानेकप्रकाराः । सा खलु परमेश्वरस्यैव ते जीवन्नानां निर्मातृकृतिभूविभुमहति कुतः
उपदेशात् । तथा हि सेयं देवते सतेत्यपक्रम्य व्याकरवाणीत्युक्तमपुरुषप्रयोगेण परस्यैव वृत्तणो व्याकृतत्वं मिहो
पदिश्यते । ननु जीवनेति विशेषणात् । जीवकर्तृकं च व्याकरणस्याध्यवसितं । नैतदेवं जीवनेत्येदं नुप्रविश्यत्यनेन तः
संबध्यते । जानंतर्थात् न व्याकरवाणीत्यनेन । तेन हि संबध्ये व्याकरवाणीत्ययं देवताविषय उत्तमपुरुषजीवसाक्षिः
कल्प्यते न च गिरिनादीसमुद्रेषु नानाविधेषु नामरूपेषु अनीश्वरस्य जीवस्य व्याकरणसामर्थ्यमस्ति येष्वपि वास्ति
सामर्थ्यं तेष्वपि परमेश्वराय तमेव तत् । न च जीवो न परमेश्वरादत्यं शारद्वराज्ञात्मानेति विशेषणात् । उपाधि

नात्र निबन्धनत्वाच्च जीवभावस्य तेन तल्लतमपि नामरूपव्याकरणं परमेश्वरकृतमेव भवति। परमेश्वर एव नाम
रूपव्याकर्तृति सर्वोपनिषत्सिद्धांतः। आकाशे तवै नामरूपयोर्निर्वहिते त्वेवमादिश्रुतियः। तस्मात्परमेश्वरस्यैव त्रिवि
कुर्वतः कर्म नामरूपव्याकरणं त्रिवृत्करणपूर्वकमेवेदमिह नामरूपव्याकरणं विवक्ष्यते प्रत्येकं नामरूपव्याकरणस्य
तेजोबन्धोत्पत्तिवयनेनैवोक्तत्वात्। तत्र त्रिवृत्करणमग्न्यादित्ययं विद्वत्सुश्रुतिर्दर्शयति। यदग्नेरोहितं रूपं तेज
सस्तद्रूपं यच्छुक्लं तदपो यल्लक्ष्मं तदन्नस्य स्यादिति नात्र त्रिविधित्वात् रूपं व्याक्रियते सति च रूपव्याकरणे विषयप्रति
लंभादग्निरिति तदं नाम व्याक्रियते एवमेवादित्यं च विद्वत्सु पिदृश्यं। अनेन वाग्न्याद्युदाहरणेन भौमांस्तैज
सेषु त्रिविधपिदृश्येषु विशेषेण त्रिवृत्करणमुक्तं भवति उपक्रमोपसंहारयोः साधारणत्वात्। तथा च विशेषणोपक्रम
इमास्तिस्त्रोदेव तास्त्रिवृत्त्रिवृदेकैका भवतीति अविशेषेणैव बोधोपसंहारः। यदुरोहितमिवाभ्रदितितेजस्ते सैव
मित्येवमादि। यत्तद्विज्ञातमिवाभ्रदित्येतासामेव देवतानां समास इत्येवमेतः॥ ७॥ तासां तिसृणां देवतानां बहि
स्त्रिवृत्तानां सतीनामध्यात्मपरं त्रिवृत्करणमुक्तमिमास्तिस्त्रोदेवताः पुरुषं प्राप्य त्रिवृत्त्रिवृदेकैका भवतीति।
तदिदानीमाभायेयिष्याम्येवोपदृशीयति आशंकितं कं विदोषं परिरुद्धिष्यन्॥ ॥ मां सादिभौमं यथाशब्दमितर
योऽयं॥ अत्रमेस्त्रिवृत्ततायाः पुरुषेणोपपन्नोपनातायामांसादिकायं यथाशब्दं निष्पद्यते। तथा हि श्रुतिः अन्तर्मशि

त्वा ७

७८

श्री
७७

१३०
५

१३०
५

रभ्यसमापि
७७ शंकर
भाष्यदीतीया व्यायठप्रतिः।

X
X

श्री
७८